

Atlas hierarchicus. Descriptio geographica et statistica, insuper notae historicae Ecclesiae Catholicae. Consilio et hortatu Sedis Apostolicae. Hanc novam quintam editionem elaboravit Zenon Stężycki SVD, St. Gabriel-Verlag, Mödling bei Wien, Austria 1992.

Zgromadzenie Księży Werbistów przygotowało i wydało po raz piąty *Atlas hierarchicus*. Poprzednio dwa wydania tego niezwykle cennego dzieła przygotował w 1968 i 1976 r. o Heinrich Emmerich (1901–1984). Ostatnie, omawiane wydanie, przygotował kapłan polskiej prowincji księży werbistów, ks. Zenon Stężycki. *Atlas hierarchicus* postawił sobie za cel przedstawienie Kościoła katolickiego na całym świecie w ujęciu kartograficznym, statystycznym i w aspekcie historycznym. Ks. Z. Stężycki zauważył, że praca nad Atlasem była niezwykle czasochłonna. Wszak od ostatniego wydania Atlasu w 1976 r. przybyło w Kościele do 1992 r. 282 nowe prowincje kościelne i diecezje (metropolie), 182 zostały zreorganizowane, dla 93 zmieniono granice, 119 otrzymało nowe nazwy, a 58 zostało złączonych. Rzecz jasna, że zmiany te zostały naniesione na mapy Atlasu, w następstwie czego został on w całości przepracowany na wyraźne życzenie Stolicy Apostolskiej. Redaktor i Autor Atlasu zaznaczył to w samym tytule, że został on opracowany w wyniku „zachęty i przy zasięgnięciu rady Stolicy Apostolskiej”.

Podstawą opracowania nowego Atlasu, obok wydania a 1976 r., były nade wszystko oficjalne publikacje Stolicy Apostolskiej w *Acta Apostolicae Sedis* i *Annuario Pontificio* z 1992 r., a także mapy z Archiwum Kongregacji rzymskich. Dla części statystycznej Atlasu niezwykle ważne miejsce zajmuje *Annuarium Statisticum Ecclesiae* z lat 1975 do 1989. Ta część statystyczna i kartograficzna Atlasu została rozbudowana przez opracowanie historyczne dziejów Kościoła w poszczególnych państwach i załączenie statystyki dla Kościoła katolickiego z 1989 r. Nie podano natomiast, jak to uczyniły dwa poprzednie wydania, statystyki różnych wyznań religijnych dla poszczególnych państw. Osobną część stanowi statystyka Kościoła w opracowa-

niu socjologicznym. Narracja Atlasu została sporządzona w pięciu językach (włoski, angielski, niemiecki, francuski oraz hiszpański). Słowo wstępne do Atlasu napisał pap. Jan Paweł II w liście apostołskim *Magnopere quidem* do przełożonego generalnego Zgromadzenia Słowa Bożego ks. H. Barlage (2 I 1992).

Atlas dzieli się na 3 części. Pierwsza obejmuje mapy organizacji kościelnej w Europie (10 map), Azji (10 map), Afryce (9 map), Ameryce Północnej (6 map), Ameryce Południowej (11 map), Australii i Oceanii (8 map) oraz Kościołów wschodnich zjednoczonych ze Stolicą Apostolską (5 map) – łącznie 62 mapy. Przyjrzyjmy się bliżej mapie kościelnej Polski, która prezentuje zmiany w granicach metropolii i diecezji, przeprowadzone mocą bulli pap. Jana Pawła II *Totus tuus* z 25 marca 1992 r. Granice metropolii zasadniczo zakreślone są dobrze, z wyjątkiem granic metropolii częstochowskiej. Według mapy, granice tej metropolii przekraczają bieg średniej Wisły na odcinku od Annapola do Łaskarzewa. Tymczasem granice diecezji radomskiej i lubelskiej, oraz radomskiej i siedleckiej biegną nurtem Wisły. Bulla *Totus tuus* nie włączyła do diecezji radomskiej żadnej parafii na prawym brzegu Wisły. Wsie Kępa Solecka i Kępa Gostekca na prawym brzegu Wisły, przynależne dotąd do diecezji sandomiersko-radomskiej, zostały włączone do archidiecezji lubelskiej¹.

Podobne korektury należy nanieść do granic metropolii warszawskiej. Granice tej metropolii nie przekraczają nigdzie biegu rzeki Pilicy, jak to prezentuje omawiana mapa². Na odcinku granic metropolii krakowskiej i przemyskiej południowy jej odcinek należy przesunąć na zachód, jako że samo miasto Gorlice i rejon należą do diecezji rzeszowskiej, a nie jak to pokazana na mapie – do diecezji tarnowskiej³.

Przyjrzyjmy się bliżej granicom poszczególnych diecezji, począwszy od diecezji bielsko-żywieckiej. Dekanat Pszczyna należy wyłączyć z tej diecezji do archidiecezji katowickiej, a granice diecezjalne Tarnów-Kielce oprzeć na Wiśle, nie wykraczają one na lewy brzeg Wisły, jak prezentuje Atlas⁴. Poważnych korektur wymagają granice diecezji rzeszowskiej z archidiecezją przemyską. Krosno z rejonem

¹ Dekret o ustanowieniu i określeniu granic nowych diecezji i prowincji kościelnych w Polsce, oraz o przynależności metropolitalnej poszczególnych diecezji, „Kronika Diecezji Radomskiej” R. 1 (1992) nr 1 s. 25; por. Informator Diecezji Radomskiej. Radom 1993 s. 28 n.

² Dekret, s. 15.

³ Dekret, s. 19; *Schematyzm Diecezji Rzeszowskiej 1993*, s. 124–131.

⁴ Dekret, s. 14, 24.

należy do diecezji przemyskiej, podobnie jak Łańcut i Borek, a nie do diecezji rzeszowskiej⁵. Na pograniczu diecezji Elk – Łomża, Szczuczyn wraz z dekanatem pozostały przy diecezji łomżyńskiej, Atlas natomiast zalicza je do diecezji elckiej. Podobnie Ostróda pozostała przy archidiecezji warmińskiej, podczas gdy Atlas zaliczył ją do diecezji elbląskiej⁶.

Granice diecezji pelplińskiej z archidiecezją gdańską należy przesunąć na zachód. Biegną one bowiem tak, jak granice między dawną diecezją chełmińską a koszalińską. Słupsk wraz z okręgiem pozostał przy diecezji koszalińskiej, podczas gdy Atlas przydzielił go do diecezji pelplińskiej. Granice diecezji łowickiej nie przekraczają nigdzie prawego brzegu Wisły, podobnie jak granice archidiecezji warszawskiej nie przekraczają biegu Wisły i Bugu. Miasto Otwock wraz z okręgiem nie należy do archidiecezji warszawskiej, jak podaje Atlas, lecz do diecezji Warszawa-Praga⁷. Trzeba więc stwierdzić, że mapa kościelna Polski wymaga znacznej liczby korektur.

Mapa ta wymaga również uzupełnień na 1992 r. Listę seminariów duchownych należy uzupełnić seminariami w Koszalinie, Szczecinie, Gościkowie dla diecezji Zielona Góra – Gorzów i Radomiu. W Warszawie i Krakowie działają Akademe, a nie Wydziały Teologiczne. Brak oznaczenia opactwa cysterskiego w Jędrzejowie (diecezja kielecka), Wąchocku (diecezja sandomierska) i Szczyrzycu (diecezja tarnowska), a opactwo cysterskie znajduje się w Nowej Hucie-Mogile, a nie w Mogilanach. Nie zaznaczono też opactwa benedyktynów w Staniątkach koło Krakowa i w Żarnowcu na Pomorzu. Listę scholastyków – seminariów duchownych zakonnych należy również uzupełnić o Łąd (salezianie), Bagno koło Trzebnicy (salwatorianie), Łódź-Łagiewniki (franciszkanie konwentualni), Kłodzko (franciszkanie), Wronki (franciszkanie), Panewniki (franciszkanie), Stanki (sercanie), Zduńska Wola (orioniści) itp. Wszak tylko w samym Krakowie w 1992 r. działało 9, a nie 7 zakonnych seminariów duchownych (dominikanie, franciszkanie konwentualni, franciszkanie reformaci, jezuici, misjonarze, karmelici bosci, paulini, redemptoryści i salezianie)⁸.

Należy również uzupełnić listę domów generalnych zgromadzeń męskich (Marki-Struga koło Warszawy – michalici, Warszawa –

⁵ Dekret, s. 18.

⁶ Dekret, s. 21 n.

⁷ Dekret, s. 14 n, 15 n.

⁸ *Katalog kościołów i duchowieństwa archidiecezji krakowskiej*, Kraków 1989 s. 483–496.

doloryści, braci Serca Jezusowego – Puszczykowo koło Poznania) i żeńskich (Kwidzyń – benedyktynki misjonarki, Kazimierz Dolny – betanki, Zielonki koło Warszawy – dominikanki misjonarki, Balice – karmelitanki od Dzieciątka Jezus, Komorów koło Warszawy – misjonarki św. Rodziny, Olsztyn – katarzynki, Łódź – Siostry Nawiedzenia NMP, Jabłonowo Pomorskie – pasterki, Piaseczno koło Warszawy – pasterzanki, Nieglów – samarytanki, Włocławek – Siostry Wspólnej Pracy itd.⁹). Tych uzupełnień w zakresie instytucji kościelnych jest więcej.

Korektur wymagają również granice kościelne w krajach sąsiadujących z Polską. Tak pap. Paweł VI bullą z dnia 30 grudnia 1977 r. włączył Śląsk Cieszyński, przynależny dotąd do archidiecezji wrocławskiej, do archidiecezji ołomuńskiej¹⁰. Tymczasem Atlas podaje jakby tworzył on odrębne terytorium kościelne. W 1992 r. działały w Czechosłowacji nadto wyższe seminaria duchowne w Pradze, Ołomuńcu, na Spiszu i w Nitrze. Administracja apostolska, która miała swoją siedzibę w Koszycach została zniesiona mocą bulli pap. Pawła VI *Praescriptum* z 30 grudnia 1977 r.; ta część diecezji szatmarskiej została włączona do diecezji koszyckiej¹¹.

Również mapy kościelne Ukrainy i Białorusi wymagają poważnych korektur. Nie wiadomo dlaczego Atlas pozostawił dawne granice wschodnie metropolii wileńskiej i lwowskiej ob. łac. sprzed 1939 r., pokrywającą się z dawną granicą polityczną Polski sprzed 1939 r.? Wiadomo, że po obsadzie w 1991 r. archidiecezji lwowskiej ob. łac. (abp metropolita Marian Jaworski), biskupstwa kamienieckiego (bp Jan Olszański) i żytomierskiego (bp Jan Purwiński), metropolia lwowska została zreorganizowana i odtąd obejmuje jako sufraganie diecezje: kamieniecką i żytomierską, a także nieobsadzoną dotąd diecezję łucką na Wołyniu. Do archidiecezji lwowskiej przyłączono nadto Bukowinę wraz z Czerniowcami i część diecezji przemyskiej, pozostającej w dzisiejszych granicach Ukrainy. Tymczasem Atlas nie uwzględnił tych zmian, a granice poszczególnych diecezji pozostawił takie, jakie miały w 1939 r. Faktycznie nie istnieje greko-katolicka diecezja w Kamieńcu Podolskim, jak przedstawia Atlas¹². „Kamieniecki biskup” należy tylko do tytułu gr. kat. metropolity lwowskiego.

Podobne błędy powtórzył Atlas na Białorusi. I tu pozostawiono dawne południowe i wschodnie granice metropolii wileńskiej z

⁹ *Katalog archidiecezji warszawskiej zawierający spis duchowieństwa i parafii 1981*, Warszawa 1981 s. 568 nn.

¹⁰ *Acta Apostolicae Sedis* (dalej cyt. AAS) t. 70:1977 s. 273–274.

¹¹ Tamże.

1939 r., chociaż zaznaczono utworzone przez pap. Jana Pawła II mocą bulli *Quam ob rem* z 14 kwietnia 1991 r. nowe granice diecezji w Grodnie i nowej metropolii Mińsk–Mohylew, oraz zmiany w granicach diecezji pińskiej na Polesiu¹³. Atlas zaznaczył również zmiany w granicach metropolii kowieńskiej i wileńskiej zgodnie z bullą pap. Jana Pawła II *Rerum perfectio* z 24 grudnia 1991 r.¹⁴

Atlas nie zaznaczył wyższego seminarium duchownego w Grodnie i w Gródku Podolskim (diecezja kamieniecka), które działały już w 1992 r., a także greko-katolickiego seminarium duchownego we Lwowie i Stanisławowie, oraz łacińskiego w Telszach na Litwie.

Niezwykle cenna są załączone przez ks. Z. Steżyckiego statystyki przekrojowe Kościoła katolickiego na całym świecie dla lat 1973 i 1990 (s. 3a). Dodajmy do nich statystykę z 1960 i 1966 r., umieszczoną w wydaniu Atlasu w 1968 r.¹⁵ Cztery przekrojowe statystyki prezentuje zamieszczona niżej tabela.

Tabela Nr 1

Statystyka Kościoła katolickiego wszystkich obrządków za lata 1960, 1966, 1973 i 1990

Rok	Ludność w tys.	Katolicy w tys.	Okręgi kośc.	Liczba				
				kapł.diec.	zakon.	braci	sióstr	alumnów
1960	2 995 500	539 220	598	279 458	137 832	298 000	1 000 000	—
1966	3 319 151	613 762	800	285 459	167 138	332 065	1 081 722	83 828
1973	3 705 403	678 001	2325	268 975	148 798	225 666	1 000 481	64 647
1990	5 165 224	906 345	2545	256 246	146 239	208 841	885 645	93 405

Refleksje nad załączoną statystyką są raczej pesymistyczne. Wzrosła liczba ludności w latach 1966–1990 o 55,62%, a liczba katolików o 47,67%, liczba okręgów kościelnych o 218,13%, a liczba kapłanów diecezjalnych spadła o 10,24%, liczba kapłanów zakonnych – 10,24%, zakonników – 37,11% i sióstr zakonnych o 18,13%. Nadzieję budzi poważny wzrost powołań kapłańskich o 11,44%.

Drugą część Atlasu stanowi historyczne wprowadzenie i objaśnienie map. Autorem wprowadzenia jest ks. Franz Günter Gessinger,

¹² *Annuario Pontificio 1994*.

¹³ AAS t. 83:1991 s. 540–541, 542–543.

¹⁴ AAS t. 84:1991 s. 273–274.

¹⁵ *Atlas hierarchicus. Descriptio geographica et statistica Ecclesiae Catholicae tam Occidentis tum Orientis*. Ed. H. Emmerich, Mödling 1968 s. 64, 66.

werbista (s. 1–103). Na końcu tej części dołączono indeks okręgów kościelnych w układzie alfabetycznym. Opracowanie historyczne obejmuje wszystkie niepodległe państwa w układzie alfabetycznym, według kontynentów. Przy Polsce autor podkreśla wkład misyjny Polski w chrystianizację Pomorza, Prus, Żmudzi i Wielkiej Litwy. Pozytywnie ocenia polską misję chrystianizacyjną. Natomiast pesymistycznie ocenia „wojenną chrystianizację” prowadzoną przez Krzyżaków, co potępił na soborze w Konstancji rektor Uniwersytetu Krakowskiego Paweł Włodkowic. Autor podkreślił tolerancyjną politykę religijną Jagiellonów, znaczenie religijne i narodowe Częstochowy w XVII w., a także zwycięstwo króla Jana III Sobieskiego pod Wiedniem (1683). Wspomina eksterminacyjną politykę III Rzeszy w okupowanej Polsce (1939–1945), zamordowano wówczas ponad 2 tysiące kapłanów i deportowano miliony Polaków na roboty przymusowe do Niemiec. Autor podkreśla rolę Kościoła katolickiego w okresie Polski komunistycznej i wybór kard. Karola Wojtyły na papieża (1978). Autor pozytywnie i bezstronnie omówił historię Kościoła w Polsce. Przy historii Niemiec Autor nie poświęcił ani jednego zdania latom 1918–1945. Warto tu jeszcze przytoczyć wyniki spisu ludności w Czechosłowacji w 1991 r., który wykazał, że 48,4% ludności to katolicy, 25,9% bezwyznaniowcy, 17% nie podało żadnych danych, 7% to greko-katolicy (188 000), ewangelicy i Bracia czescy liczyli 173 000, Husycki Kościół Narodowy – 139 000, Kościół ewangelicko-luterański 326 000, Kościół reformowany 89 000 i Kościół prawosławny 53 000 wyznawców.

Trzecia część Atlasu, to „Zasadnicze dane statystyczne kościelnych okręgów według stanu z 31 XII 1989 r.” w opracowaniu ks. Henryka Adlera, werbisty. Przedstawiono je według kontynentów i państw w układzie alfabetycznym (Afryka – 55 państw, oraz okręgów autonomicznych. Ameryka centralna i Antylle 17 państw i okręgów autonomicznych, Ameryka Północna – 9 państw i okręgów autonomicznych, Ameryka Południowa – 14 państw, Azja Południowa i Wschód – 23 państwa, Europa – 39 państw, Australia i Oceania – 18 państw i okręgów autonomicznych). Do tej części dołączono osobno indeks alfabetyczny okręgów kościelnych.

Część czwarta Atlasu w ujęciu socjologicznym pt. „Statystyka Kościoła katolickiego w różnych państwach i terytoriach według stanu z 31 XII 1988 r.” została opracowana przez dwóch polskich werbistów – ks. H. Adlera i ks. Z. Stężyckiego. Autorzy podali statystykę i odpowiednie wykresy dla następujących problemów, według poszczególnych państw i kontynentów: obszar państwa, gęstość za-

ludnienia na 1 km², liczba katolików i ich przeciętna na 1 km², liczba chrztów przed 7 i po 7 roku życia, liczba małżeństw między katolikami, liczba małżeństw między katolikami i akatolikami, liczba diecezji, prowincji kościelnych, patriarchatów, kardynałów, liczba parafii, liczba parafii bez kapłana, liczba kapłanów, liczba kapłanów nowo wyświęconych, kapłanów zmarłych w ostatnim roku, przeciętna liczba katolików na jednego kapłana, mieszkańców na jednego kapłana, przeciętna liczba katolików na jedną placówkę duszpasterską, mieszkańców na jedną placówkę duszpasterską, liczba alumnów, liczba stałych diakonów, liczba braci zakonnych i sióstr zakonnych.

Według tych danych, Polska w 1988 r. (s. 110) obejmowała obszar 312 677 km², 37 860 000 ludności, na 1 km² przypadało przeciętnie 121 osób. Zajmowała ona 18 miejsce wśród 35 państw europejskich w liczbie osób na 1 km². Liczbę katolików szacowano na 36 085 tys. osób (95,31%). Ochrzczono do 7 roku życia 579 957 dzieci, po 7 roku życia – 2071 osób. Zawarto w Polsce 227 691 małżeństw kościelnych między katolikami, 1 322 małżeństw wyznaniowo mieszanych (0,58%). Pod względem organizacji kościelnej kraj był podzielony na 5 metropolii i 27 diecezji i było tu 3 kardynałów. Liczba parafii i placówek duszpasterskich wynosiła 8678, w tym 86 parafii było bez stałego kapłana, liczono 21 854 kapłanów diecezjalnych i zakonnych, na jednego kapłana przypadało 1722 wiernych, na jedną placówkę duszpasterską – 3810 katolików i 3997 mieszkańców. Liczba alumnów wynosiła 8457, braci zakonnych – 1427 i sióstr zakonnych – 26 066.

Pod względem liczby katolików Polska zajmowała w Europie czwarte miejsce po Hiszpanii (37 760 tys.), a przed Niemcami (29 209 tys.). Co do liczby chrztów Polska była na pierwszym miejscu (576 957) przed Włochami (519 505), Francją (474 799) i Hiszpanią (430 262). Co do liczby małżeństw kościelnych Polska zajęła drugie miejsce po Włoszech (281 569), a przed Hiszpanią (186 321) i Francją (145 520). Co do liczby metropolii Polska zajmowała 25 miejsce w Europie, co do liczby diecezji – 26 miejsce. Po bulli pap. Jana Pawła II *Totus tuus* z 25 marca 1992 r. Polska wysunęła się w Europie na trzecie miejsce (13) po Włoszech (38) i Francji (17), zaś co do liczby diecezji zajęła czwarte (40) po Włoszech (227), Francji (98) i Hiszpanii (66). Co do liczby kardynałów (3) Polska miała 28 miejsce. W zakresie liczby placówek duszpasterskich miejsce Polski w Europie było 5 (8678) po Francji (36 306), Włoszech (25 834), Hiszpanii (21 509) i Niemczech (12 930).

Liczba kapłanów w Polsce 21 254 dała jej 5 miejsce po Włoszech

(59 828), Francji (33 670), Hiszpanii (30 855) i Niemczech (22 700). W 1988 r. wyświęcono w Polsce 802 nowych kapłanów, dzięki temu Polska wysunęła się na pierwsze miejsce przed Włochami (526) i Hiszpanią (230). W tym samym roku zmarło w Polsce 255 kapłanów w wyniku czego liczba kapłanów wzrosła o 547. W pozostałych państwach tradycyjnie katolickich śmiertelność była większa, niż wzrost nowych święceń (Włochy — 223, Hiszpania — 129, Francja — 579, Belgia — 138, Austria — 25, Irlandia + 8, Litwa +7).

Przeciętna liczba katolików na jednego kapłana w Polsce wynosiła 1651, we Włoszech 940, w Hiszpanii — 1223, we Francji — 1409, w Niemczech — 2266, w Portugalii — 2110. Wśród państw katolickich Europy Polska zajęła dopiero siódme miejsce. Pierwsze miejsce przypadło Irlandii (709 katolików na jednego kapłana). W Polsce na jedną placówkę duszpasterską przypadało przeciętnie 3810 katolików, we Włoszech — 1876, we Francji — 1254, w Hiszpanii 2294 i w Niemczech — 3408. Można stąd wnioskować, że pole nad rozbudową sieci parafialnej w Polsce stoi nadal wciąż szeroko otwarte.

W zakresie liczby kandydatów do kapłaństwa — alumnów Polska zajęła pierwsze miejsce w Europie (8457) przed Włochami (6276), Hiszpanią (3356) i Niemcami (3214). Co do liczby braci zakonnych Polskę wyprzedziły (1427) Włochy (5318), Hiszpania (6963), Francja (4888), Niemcy (2560), Belgia (1926), Irlandia (1810) i Holandia (2414). Wreszcie co do liczby siostr zakonnych przed Polską (26 060) szły Włochy (133 124), Hiszpania (74 201), Francja (66 110) i Niemcy (54 176).

Ogólna ocena Atlasu wypada dobrze. Sporządzenie bowiem map, opracowanie statystyk kościelnych okazało się i bardzo trudne i czasochłonne. Dostrzeżone uwagi nie są zbyt liczne i dotyczące wyłącznie Polski i krajów sąsiednich, postulują większą precyzję w wykreśleniu granic okręgów kościelnych. Trzeba jednak przyjąć, że wykreślenie map dla Kościoła katolickiego na całym świecie przekracza możliwości jednego Autora. Cała czwarta część Atlasu jest pierwszym tego typu opracowaniem zamieszczonym w *Atlas hierarchicus* i niezwykle przydatnym dla historyka Kościoła i socjologa religii. Brak natomiast w tym wydaniu statystyki innych wyznań chrześcijańskich i niechrześcijańskich dla poszczególnych państw, czy kontynentów. Szkoda, że jej nie zamieszczono.

Historyk Kościoła otrzymał wielką i cenną pomoc zarówno w formie map, jak i statystyk i ich rozpracowania socjologicznego. Dodatkowo cieszy jeszcze fakt, że Autorem Atlasu jest ks. Stężycki z polskiej prowincji księży werbistów.